

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIN
VA O'RTA MAHSUS TATIM
VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATION RIVOJLANISH
VAZIRLIGI

“БАШАРИЯТ МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШИ ВА ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА АЛИШЕР НАВОИЙ МЕРОСИНИНГ АҲАМИЯТИ”

мавзусидаги республика онлайн

илмий-амалий анжумани

МАТЕРИАЛЛАРИ

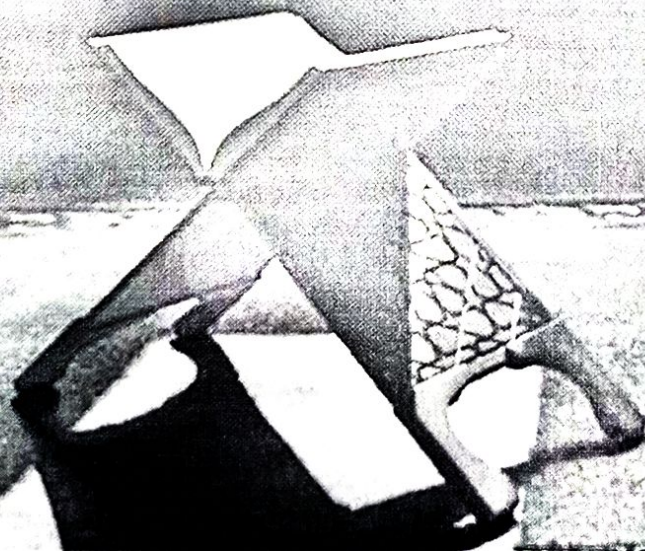

*Alisher
Navoiy*

580

5 февраль 2021 йил

Бухоро

З.Л. Умуров	ЗАҲИРИДДИН	МУҲАММАД	БОБУРНИНГ	
БОБУРНОМА	СИДА АЛИШЕР НАВОИЙ	ВАСФИ		298
M.Q. Choriyeva	ABDURAHMON	TAMKIN	VA U YASHAGAN DAVR	
IJODKORLARI	IJODIGA	ALISHER	NAVOIY ASARLARINING	
TA'SIRI				301
D.I. Haydarova	GHAZALS OF ALISHER	NAVOIY	THROUGH THE EYES OF	
DENNIS DALY				304
I.O. Hamidova	"MA'NAVIYAT"	(SPIRITUALITY)	IN UZBEK AND ENGLISH	
LANGUAGES				305

6-шўъба.	АЛИШЕР НАВОИЙ	ИЖОДИЙ	МЕРОСИНИНГ	ТАЪЛИМ	
МУАССАСАЛАРИДА	ЎҚИТИЛИШИ	МУАММОЛАРИ			
Ахмедова Шоира	ЭССЕДА	БУЮК	ШОИР	ОБРАЗИ	ТАЛҚИНИ
					310
Боқижон Тўхлиев	АЛИШЕР НАВОИЙ	АСАРЛАРИ	ШАРҲИ –	ЎҚУВЧИ-	
ЛАРДАГИ	АДАБИЙ	ҚИЗИҚИШЛАРИ	ОШИРИШ	ОМИЛИ	314
Bafoyeva Nigora,	Quvatillayeva	NIGINA	LITSEY	VA	MAKTAB
DARSLIKLARIDA	NAVOIY	IJODINING	O'RGANILISHI		318
Berdiyev X.X.,	Zaripova	Zulfizar	MAKTAB	DARSLIKLARIDA	ALISHER
NAVOIY	LIRIKASINING	O'RGANILISHI			321
Gulova Anorgul,	Xoliqulov	Muhammad	HAZRAT	NAVOIY	ASARLARINI
O'RGANISH	KO'ZGUSI				325
Давронова Шохсанам	УЛУҒБЕК	ҲАМДАМ	ИЖОДИДА	НАВОИЙ	
АНЪАНАЛАРИ					329
Mirsharipova	Shahzoda	TARIXIY	ASARLARDA	ALISHERNING	BOLALIGI
TAIQINI					335
Насима Қодирова	КИЧИК	ЖАНРЛАР	ТАҲЛИЛИ	ОРҚАЛИ	НАВОИЙНИ
ЎРГАТИШ	МАСАЛАЛАРИ				338
Нигора АБДУСАЛОМОВА	НАВОИЙ	ҲАҚИДАГИ	ФОЛЬКЛОР		
АСАРЛАРИНИ	ОММАЛАШТИРИШДА	АКАДЕМИК	ТЎРА	МИРЗАЕВ	
ИЛМИЙ	ИЖОДИНИНГ	ЎРНИ			342
Норова Насиба	УСМОН	ҚЎЧҚОР	ИЖОДИДА	НАВОИЙ	ОБРАЗИ
					345
Nafosat O'roqova ,	Nigora	Shomurodova	NAVOIYIJODINI	O'RGANISHDAGI	
AYRIM	MASALALAR				349
Obidjon	KARIMOV	HOZIRGI	YOSHLAR	MA'NAVIYATINI	
RIVOJLANTIRISHDA	ALISHER	NAVOIYNING	O'RNI		352
Qudratova	Muborak	FITRAT	–	"FARHOD	VA SHIRIN"
TADQIQOTCHISI					355
Rajabov Dilshod	Zaripovich,	Ahrorova	Nigina	Anvarovna	O'RTA MAKTABDA
ALISHER	NAVOIY	QIT'ALARINI	O'RGANISH		358

FITRAT – “FARHOD VA SHIRIN” TADQIQOTSHISI

Qudratova Muborak,

Filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti
kafedrası o'qituvchisi

Navoiyning til, madaniyat, adabiyot va san'at tarixidagi xizmatlarini juda yuqori baholagan Fitrat “Chig'atoy adabiyoti” nomli maqolasida shunday yozadi: “Navoiyning shoirlik'i, san'atkorlik'i hamma chig'atoy shoirlaridan yuqori turadi. Buni Bobur ham tasdiq qiladir... Navoiy yolg'iz shoir, yozuvchi emas, ilm va san'at xodimidir. Ko'b muhim kitoblar uning buyrug'i bilan yozilg'an. Eng katta rassomlar, musiqa olimlari, xattotlar uning himoyasida o'sdilar” [1.98].

Fitratning “Farhod va Shirin” dostoni to'g'risida, “XVI asrdan so'ng o'zbek adabiyotiga umumiy bir qarash” nomli muammoviy xarakterdagi maqolalari mavjud. Fitrat mazkur maqolalarda turli ijodkorlarga mansub ayrim asarlarni ilk bor qiyosiy yo'sinda o'rganadi, muayyan davr ijodkorlarining o'ziga xosligini, adabiyot tarixida tutgan o'rnini yoritdi.

Fitratning “Farhod va Shirin” dostoni to'g'risida” maqolasi mazkur asar tadqiga oid bo'lib, muallif “adabiyotimizda jiddiy suratda tekshirishga muhtoj bo'lgan ko'b nuqtalarning navbat kutib turgani”ni eslatgan holda adabiyotshunoslikda ilk bor qiyosiy-tipologik metodni ishlab chiqdi. Maqola “Alanga” oynomasining 1930-yil 1-2-sonlarida bosilgan. Fitrat shu mavzuda yozilgan Nizomiy, Xusrav va Navoiy dostonlarini tahlil qilar ekan, asosiy diqqatni Navoiy dostoniga qaratadi. Olim dostonlarni voqeama-voqea tahlil qiladi, o'zni kelganda tarixiy manbalarga ham murojaat qilib boradi. Fitrat bunda Navoiy “Xamsa”sining ikkinchi dostonining Sharqda keng yoyilgan “Farhodu Shirin” syujeti bilan chog'ishtirib, bu syujet dastlab Firdavsiyning “Shohnoma”sida, so'ngra Nizomiy va Xusrav Dehlaviyning “Xamsa”larida qo'llanganini aytish bilan cheklanmay, asosiy e'tiborni Navoiy dostonining o'ziga xos jihatlarini o'rganishga qaratadi. Og'zaki va yozma adabiyot tarixida “Farhodu Shirin” syujetining paydo bo'lishi hamda uning og'zaki adabiyotda rivoyat, ertak va cho'pchak shaklidagi ko'rinishlari Firdavsiy “Shohnoma”si tufayli ilk bor yozma adabiyotga kirib kelganligini o'rinli qayd qiladi. Sharq adabiyotining ulug'lari sanalgan Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy va Navoiy “Xamsa”lari tarkibidagi bu doston nisbatan o'rinli kiritilgani, ularning o'zaro qiyosi orqali kuzatiladi. Fitrat bunday qiyosiy tahlil natijasida Farhod va Shirinlarning asl vatani, voqea sodir bo'lgan hududlar hamda Farhod obrazining asosiy qahramon darajasiga ko'tarilish yo'llarini chuqur tahlilga tortadi.

Fitratning bu ilmiy ishining yaratilishiga yigirmanchi yillarning o'rtalarida sahnalarimizdan o'rin olgan Shamsiddin Xurshidning “Farhod va Shirin” musiqali

dramasi turtki bo'lgan. 1925-yilda chop etilgan bu sahna asari uchun yozilgan matnda Arman manbaalari bilan aloqadorligi aytilsa-da, sahna asari uchun Mirzacho'ldagi Farhod tog'i, Shirin soyi atrofida paydo bo'lgan afsonalar asos qilib olinganligi qayd qilingan edi. Fitrat maqolasida "Xurshidga ko'ra, Shirinning yurti Arman otinda qishloq bo'lib, xalqi ham bari o'zbek, ya'ni Shirin ham bir o'zbek qizi bo'lib qolganligini" adabiyotda tarixiy hodisalarini "yangilish tushunish" sifatida qoralab, mavzu tarixiga kengroq nazar tashlash niyatida bo'ladi. Shu munosabat bilan olim bu maqolada "mening maqsad qilib olganim nuqtalar dostonning asl yurti, dostonning qayerda deb tushunilgani, dostonning bizning adabiyotimizdagi o'rni va o'zgarishlaridan iboratdir"[2,116] deb yozgan edi. Maqolada qayd qilinishicha, Fitratda shunday bir ilmiy asar yozish fikri ilgariroq tug'ilgan: "Farhod va Shirin pyesasining maydonga kelishi munosabati bilan esa uni amalga oshirish zarurati paydo bo'lgan edi"[2,117]. Dastlab shuni aytish kerakki, Fitratning mazkur maqolasi Alisher Navoiy g'oyaviy-badiiy olamining insoniyat uchun ahamiyati haqidagi qarashlar endigina barqarorlashib borayotgan bir davrda yaratildi. Yigirmanchi yillardan boshlab o'zbek adabiyoti tarixining qator namunalari va birinchi navbatta, Alisher Navoiy ijodiga oid ilmiy asarlari bilan tanilgan Fitrat endilikda ulug' shoir qalamiga mansub alohida asarlarning keng tadqiqiga ham kirishgan edi. Buning yaqqol misoli olimning "Farhod va Shirin dostoni xususida" maqolasi bo'ldi.

Maqolada tahlil etilgan Umar Boqiyning "Farhod va Shirin" o'zlashtirma bayoni, Mahzunning "Qissasi Farhod va Shirin" qissasi aynan olim yashagan davr adabiy jarayonida faol iste'molda bo'lgan, xalqning Navoiy asarlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qilgan bayonlar edi. Fitrat maqolada ularning o'quvchisi emas, xolis tanqidchisi sifatida yondashadi, bor kamchiliklari va yutuqlarini ko'rsatib, xalq orasida dostonlarning tarqalishi va nasriylashtirishga sabab bo'lgan omillarni quyidagicha qisqa ta'kidlab o'tadi: "O'rta Osiyo turklari orasida bu dostonning Navoiydan burun qaysi darajada mashhur bo'lg'ani haqida qo'limizda material yo'q. Har holda Navoiydan keyin bu dostonning bizda shuhrat topib, ko'b o'qulg'ani onglashiladir. Hatto Navoiy tilining eskirgani, onglashilmas bir holg'a kirgani bilan doston eskirmaydir. Yangi-yangi yozuchilar bu dostonni soddaroq til bilan yangidan ishlab chiqarishni lozim ko'rarlar"(1,128). Xislat nashrga tayyorlagan Umar Boqiyning "Farhod va Shirin" nasriy bayoni o'z davrida mashhur bo'lib, nashriyotlarda qayta-qayta nashr etilgan. Fitrat maqolani yozish davomida bir qancha qo'lyozma, toshbosma nusxalarni diqqat bilan o'rganib chiqadi. Bu o'rinda maqolaning ilmiy qimmatini bilan birga yanada qadrlirog'i bu – Fitrat yashagan davr va adabiy muhit. Toshbosma matbaalarda kitoblar muttasil chop etilayotgani, qizg'in borayotgan adabiy jarayon, shahar ziyolilarining nashr etilayotgan asarlarga munosabati va Fitrat ularni qay darajada tanigan, bilgan,

munosabat bildirgan bularni tasavvur qilishning o'zi ham kishini yaqin tarix sari eltadi. Xolisona tanqidchi Umar Boqiy asarlarini asliyatga qiyoslab tahlil qiladi, Mahzun qissasida esa she'riy parchalarda shoirning she'rlaridan aralash foydalangani, ayrim so'zlar kotib tomonidan buzib yozilganiga o'z e'tirozini bildiradi. Fitrat dabiyotshunos olim sifatida Navoiy dostonidan uzoqlashish va talqinlardagi noaniqlikni hazm qilolmaydi. Qo'lyozmalar zahirasida Umar Boqiy bayonlarining manbalari bir qancha. Mahzun qissasining yagona toshbosma nusxasi mavjud. Fitrat ushbu manbani ko'zdan kechirib, hijriy 1335-yil nashr qilingani va muallifi haqidagi o'z taxminlarini ma'lum qilib o'tadi: "Asarning kim, qachon va qayda yozilg'ani ma'lum emas. Biroq she'rlardag'i Mahzun taxallusi bu asarning shu taxallusda bo'lg'an bir shoir tomonidan yozilg'anini ko'rsatadir. Biroq, bu Mahzunning kim ekanini tayin qilish qiyin. Asar juda yomon bir kotib tomonidan yozilg'an nusxaning bosmasi bo'lgani uchun yangilishi juda ko'b. Shuning uchun shoirning uslubi bilan yaxshi tanishib, uning, masalan, Umarxon zamonidagi Mahzun bo'lib qolmag'anini aniqlash ham mumkin bo'lmaydir"[1,129].

Keyingi yillardagi tadqiqotlarda Fitrat bergan ma'lumotlarga tayaniladi va asar muallifi Mahzun deb aniq aytiladi. Olim asar bilan batafsil tanishib chiqqan. Syujetni asliyatga qiyoslab, Nizomiy, Dehlaviy dostonidan ta'sirlangan o'rinlarini muhokama qiladi. Fitrat bergan qimmatli ma'lumotlardan yana biri "Nasri Xamsai benazir" haqidagi fikrlar bo'lib, maqolada ushbu manbaga ham qisqacha to'xtalib o'tadi: "...Bulardan boshqa yana bir "Farhod va Shirin" dostoni bor. U so'nggi zamonlarda Mir Mahmud ibni Shoh Yunus tomonidan "Nasri Xamsai benazir" unvoni bilan nasrga aylantirilgan Navoiy "Xamsa"sining aynan nasrga aylantirilgani bo'lib, ayrica hech bir ahamiyatli nuqtasi yo'qdir" [1,131].

E'tibor berilsa, qisqa xulosada Fitrat qo'shimcha o'zgartirishlarsiz, Navoiy asaridan chetga chiqmagan "Xamsa"ning aynan nasrga aylantirilgan bayoni ekanligini nazarda tutmoqda. Mazkur jihatlariga ko'ra uni xalq og'zaki ijodidagi boshqa variantlarga qiyoslashning hojati yo'q, kabi fikrlarni bildiradi. Olim bergan ma'lumotlar, bildirgan fikrlar alohida qimmatga ega. Sababi mazkur asarlarga bizdan ko'ra yaqinroq vaqt va masofada bo'lib munosabat bildirgan. Fitratning mumtoz adabiyotni o'rganishga bag'ishlangan har bir tadqiqoti keyingi bajarilgan ishlarga tayanch, boshlang'ich manba bo'lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Фитрат. Танланган асарлар. II жилд. Тошкент: Маънавият, 2000
2. Хуршид. Танланган асарлар. Тошкент, 1967.